

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

Procesy depopulacyjne w państwach Bałkanów Zachodnich

PRACE Instytutu
Europy
Środkowej

Recenzent dr hab. Konrad Pawłowski,
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Seria Prace Instytutu Europy Środkowej
Numer 9/2021
Redakcja serii Beata Surmacz i Tomasz Stępniewski

Copyright Instytut Europy Środkowej
ISBN 978-83-66413-53-5

Wydawca Instytut Europy Środkowej
ul. Niecała 5
20-080 Lublin
www.ies.lublin.pl

Korekta Agnieszka Zajdel
Projekt okładki i skład www.targonski.pl
Fotografie na okładce © Fishman64 | shutterstock.com
© Seita | shutterstock.com
© Zabotnova Inna | shutterstock.com

Druk www.drukarniaakapit.pl

PRACE

Instytutu
Europy
Środkowej

Agata Domachowska

Procesy depopulacyjne w państwach Bałkanów Zachodnich

Spis treści

Wstęp	9
1. Sytuacja demograficzna Bałkanów Zachodnich na przestrzeni ostatnich trzech dekad	13
2. Polityka pronatalistyczna państw Bałkanów Zachodnich	27
3. Emigracja z państw Bałkanów Zachodnich	31
4. Uwarunkowania emigracji z państw Bałkanów Zachodnich	33
5. Skala oraz kierunki emigracji z państw Bałkanów Zachodnich	45
Podsumowanie	57
Bibliografia	61
Spis tabel i wykresów	70

■ Tezy

We wszystkich państwach Bałkanów Zachodnich utrwalają się niekorzystne tendencje demograficzne.

Od lat problemem państw regionu pozostaje emigracja. Do czynników składających obywateli do wyjazdu (*push factors*) z państw Bałkanów Zachodnich należy zaliczyć przede wszystkim sytuację społeczno-gospodarczą (tj. poziom bezrobocia, korupcję, gorsze warunki pracy, słabą jakość instytucji edukacyjnych, służby zdrowia, politykę społeczną, przestępczość zorganizowaną, ograniczoną wolność słowa, silne oddziaływanie polityczne na system sprawiedliwości), ale także dziedziczne wzory migracyjne. Z kolei do „czynników przyciągających” (*pull factors*) należą: zdecydowanie lepsza sytuacja społeczno-gospodarcza (lepsze warunki pracy, wyższe płace, wyższy standard życia, wyższa jakość edukacji oraz systemu zdrowia), a także polityczna (stabilność polityczna, silne rządy prawa) państw (przede wszystkim Europy Zachodniej), do których mieszkańcy Bałkanów emigrują.

Starając się zmierzyć z negatywnymi trendami demograficznymi, poszczególne państwa regionu podjęły w ostatnich latach aktywną politykę pronatalistyczną.

Pandemia COVID-19, wpływająca negatywnie przede wszystkim na sytuację społeczno-gospodarczą państw Bałkanów Zachodnich, jest kolejnym czynnikiem, który może w przyszłości spowodować większą skalę emigracji z regionu oraz wzmocnienie negatywnego trendu demograficznego.

W celu skutecznego przeciwdziałania zjawisku depopulacji rządy państw Bałkanów Zachodnich powinny bardziej zaangażować się we wprowadzanie niezbędnych reform społeczno-gospodarczych i wzmacnianie rządów prawa, a także więcej inwestować w politykę społeczną i prorodziną.

Szybszy rozwój gospodarczy regionu jest niezbędny, aby zatrzymać falę emigracji. Barierą dla wzrostu gospodarczego pozostaje jednak starzejące się społeczeństwo, a także odpływ najlepiej wykształconych i aktywnych obywateli za granicę.

Niezbędne byłoby również wzmocnienie współpracy z diasporami jako „ambasadorami” poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich, mogącymi aktywnie zaangażować się na rzecz wzmocnienia pozycji międzynarodowej państw bałkańskich oraz przyciągać do regionu inwestycje zagraniczne.

Stan faktyczny na wrzesień 2021 r.

Wstęp

Znaczące zmiany demograficzne stanowią wyzwanie dla wszystkich państw Bałkanów Zachodnich – Czarnogóry, Bośni i Hercegowiny, Serbii, Macedonii Północnej, Kosowa oraz Albanii. Depopulacja, czyli trwałe, dobrowolne zmniejszanie się liczby ludności na danym obszarze¹, coraz wyraźniej zauważalna jest w całym regionie. Należy jednak podkreślić, że problem ten nie jest zjawiskiem nowym i nie dotyczy jedynie państw Bałkanów Zachodnich – jest to zjawisko charakteryzujące coraz większą liczbę państw europejskich.

¹ *Depopulacja. Uwarunkowania i konsekwencje*, J. Hrynkiewicz, G. Ślusarz (red.), Warszawa 2020, s. 13.

Co gorsza, w najbliższym czasie nie należy spodziewać się znaczących pozytywnych zmian w negatywnym trendzie demograficznym. Wpływ na to mają przede wszystkim niski poziom dzietności oraz emigracja – w tym emigracja młodego pokolenia. Najczęstszym kierunkiem emigracyjnym mieszkańców Bałkanów wciąż pozostają państwa Europy Zachodniej, a w ostatnich latach szczególnie Niemcy. Utrzymujący się spadek liczby ludności państw Bałkanów Zachodnich oznacza w dłuższej perspektywie katastrofę dla całego regionu. Dlatego już teraz władze tychże państw powinny podjąć szereg zdecydowanych działań, zarówno w obszarze politycznym, społecznym, jak i gospodarczym, aby starać się odwrócić ten negatywny trend.

Celem niniejszej pracy jest przeanalizowanie procesu depopulacji, czyli zmniejszania się liczby ludności, w państwach Bałkanów Zachodnich w ciągu ostatniej dekady. Do dwóch głównych przyczyn tego zjawiska, niezależnie od badanego przypadku, należy zaliczyć 1) większą liczbę zgonów niż liczbę urodzeń, 2) emigrację (większą niż imigracja)². Analizie została poddana sytuacja demograficzna państw Bałkanów Zachodnich od 1991 r. (w tym m.in.: poszczególne spisy ludności przeprowadzone w państwach regionu; dane dotyczące współczynnika dzietności, liczby urodzeń, zawieranych małżeństw, rozwodów, zmian w strukturze wiekowej

² Należy podkreślić, że przyczyną depopulacji mogą być również: wojna, czystki etniczne, katastrofy naturalne czy epidemie.

ludności, długości życia), a także prognozy ludnościowe, polityki pronatalistyczne państw oraz zjawisko emigracji (uwarunkowania, skala, kierunki itd.).

1.

Sytuacja demograficzna Bałkanów Zachodnich na przestrzeni ostatnich trzech dekad

Analizując kwestie demograficzne w poszczególnych państwach Bałkanów Zachodnich, napotykamy jeden kluczowy problem, mianowicie brak danych lub brak wiarygodnych danych. Spisy ludności budzą wśród mieszkańców tychże państw wiele kontrowersji i często wykorzystywane są w celach politycznych³, a nie jako źródło danych z zakresu statystyki ludności. Tradycyjnie spis ludności powinien być

³ A. Zejneli, B. Kuzmanovski, S. Janković, D. Komarčević, *Balkanski popisi stanovništva kao etničko prebrojavanje*, Radio Slobodna Evropa, 15.03.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/balkanski-popisi-stanovnistva-kao-etnicko-prebrojavanje/31147894.html> [23.07.2021]; T. Judah, A. Vracic, *The Western Balkans' statistical*

przeprowadzany raz na dziesięć lat. Jednak, gdy popatrzymy na doświadczenia w tym zakresie państw bałkańskich, nie wszystkim z nich udało się to osiągnąć (zob. tab. 1).

Na tle analizowanych państw interesującym przykładem jest Macedonia Północna. Ostatni spis ludności w tym państwie został przeprowadzony w 2002 r., dlatego obecnie dokładna liczba mieszkańców Macedonii nie jest znana. Jak podkreśla Apostol Simovski, dyrektor Państwowego Urzędu Statystycznego, może ona wynosić nawet o 300-400 tysięcy osób mniej w porównaniu z 2002 r., czyli ok. 1,6 czy 1,7 miliona. Planowano, że kolejny spis zostanie przeprowadzony w 2011 r., jednak ostatecznie został on przerwany w trakcie przeprowadzania (oficjalnie – ze względu na problemy techniczne)⁴. Obecny rząd premiera Zorana Zaeva z determinacją dążył do tego, aby spis został przeprowadzony w kwietniu 2021 r. Ponownie jednak – tym razem ze względu na pandemię COVID-19 – został on odwołany i przeniesiony na wrzesień 2021 r.⁵

Zresztą pandemia COVID-19 jest powodem przełożenia organizacji spisów ludności także w innych państwach Bałkanów Zachodnich, np. w Serbii, której władze zdecydowały

black hole, 2.05.2019, https://ecfr.eu/article/commentary_western_balkans_statistical_black_hole_eu_enlargement/ [23.07.2021].

⁴ A. Domachowska, *Macedonia Północna przed spisem ludności w kwietniu 2021 roku*, „Komentarze IEŚ”, nr 319, <https://ies.lublin.pl/komentarze/macedonia-polnocna-przed-spisem-ludnosci-w-kwietniu-2021-roku/> [21.07.2021].

⁵ P. Isufi, *North Macedonia to Start Delayed Census Despite COVID-19 Fears*, 3.09.2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/03/north-macedonia-to-start-delayed-census-despite-covid-19-fears/> [12.09.2021].

o jego przełożeniu na październik 2022 r.⁶ Podobną decyzję podjęto również w Kosowie oraz w Albanii⁷. Z kolei spis ludności w Bośni i Hercegowinie najprawdopodobniej zostanie przeprowadzony w 2023 r., czyli zgodnie z planem, po 10 latach od poprzedniego⁸. Władze Czarnogóry planują natomiast organizację kolejnego spisu w ostatnim kwartale 2021 r.⁹

Tabela 1. Wyniki spisów ludności przeprowadzonych w państwach Bałkanów Zachodnich (1991-2020)

Państwo/Rok	1991	1994	2001	2002	2003	2011	2013
Albania	-	-	3 069 275	-	-	2 800 138	-
Bośnia i Hercegowina	4 377 033	-	-	-	-	-	3 531 159
Czarnogóra	615 035	-	-	-	620 145	620 029	-
Kosowo	-	-	-	-	-	1 739 825	-
Macedonia Północna	2 033 964	2 075 196	-	2 022 547	-	-	-
Serbia	-	-	-	7 498 001	-	7 186 862	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie spisów ludności przeprowadzonych przez poszczególne państwa Bałkanów Zachodnich.

⁶ *Srbija odgodila popis stanovništva za oktobar 2022*, 07.04.2021, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/4/7/srbija-odgodila-popis-stanovnistva-za-oktobar-naredne-godine> [29.07.2021].

⁷ *INSTAT: Shtyhet regjistrimi i popullsisë, procesi do të zhvillohet në tetor 2022*, Albanian Profile, <https://thealbanianprofile.com/instat-shtyhet-regjistrimi-i-popullsisë-procesi-do-të-zhvillohet-ne-tetor-2022/> [27.07.2021].

⁸ A. Đugum, *Popis stanovništva u BiH mimo evropskog i regionalnog ciklusa*, Radio Slobodna Evropa, 5.08.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/popis-stanovnistva-bih/30766064.html> [23.07.2021].

⁹ *Monstat spreman za popis*, RTCG, 29.05.2021, <http://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/322788/monstat-spreman-za-popis.html>, [18.07.2021]; S. Kajosevic, *Montenegro Pledges to Hold Census by Year's End*, 9.09.2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/09/montenegro-pledges-to-hold-census-by-years-end/> [15.09.2021].

Analizując dane zebrane w ramach przeprowadzonych spisów ludności w poszczególnych państwach Bałkanów Zachodnich, należy stwierdzić, że w każdym z państw odnotowano spadek liczby ludności. Najmniejszy – w Czarnogórze, z kolei największy – w Bośni i Hercegowinie. Potwierdzają to też coroczne szacunkowe dane publikowane przez poszczególne urzędy statystyczne państw Bałkanów Zachodnich. Można założyć, że wyniki kolejnych spisów ludności potwierdzą ten kierunek.

Trend zmniejszającej się liczby ludności potwierdzają również dane przedstawione w przygotowanym przez ONZ raporcie na temat perspektyw ludności świata¹⁰ (zob. tab. 2).

Ze względu na fakt, że dane zaprezentowane przez ONZ uwzględniają łącznie ludność Serbii i Kosowa, warto przytoczyć także dane dotyczące prognoz ludności przygotowane przez te dwa państwa oddzielnie. I tak, opierając się na danych opublikowanych przez Agencję Statystyczną Kosowa (*Agjencia e Statistikave të Kosovës*, ASK), należy zauważyć, że liczba ludności tego państwa, zgodnie z przygotowanym średnim wariantem¹¹, ma rosnąć nieznacznie do 2031 r. (2017 r. – 1 783 531; 2021 r. – 1 809 458; 2031 r. – 1 818 674), a następnie się zmniejszać (2041 r. – 1 759 492; 2051 r. – 1 652 090;

¹⁰ UN, *World Population Prospects 2019. Volume II: Demographic Profiles*, New York 2019.

¹¹ Agencja Statystyczna Kosowa przygotowała trzy scenariusze dotyczące prognozy ludności – niski, średni i wysoki, przy czym średni wariant traktowany jest jako najbardziej prawdopodobny.

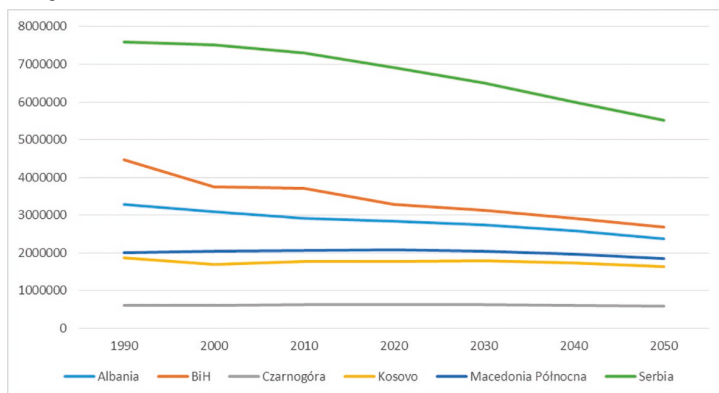
Tabela 2. ONZ – prognozy ludnościowe państw Bałkanów Zachodnich

	Populacja 1990 r. (mln)	Populacja 2019 r. (mln)	Populacja 2050 r.	Populacja 2100 r.	% ludności poniżej 15 roku życia	% ludności w wieku 15-24	% ludności w wieku 25-64	% ludności w wieku 65+	Średnia długość życia	Mediana wieku w 2020 r.	Mediana wieku w 2050 r.
Albania	3,3	2,9	2,42	1,088	17,4	15,4	53	14,2	78,6	36,4	50
Bośnia i Hercegowina	4,46	3,3	2,68	1,64	14,7	11,9	56,3	17,2	77,4	43,1	51,4
Czarnogóra	0,615	0,628	0,589	0,454	18,2	12,9	53,5	15,4	76,9	38,8	44,8
Macedonia Północna	1,25	2,1	1,85	1,24	16,4	12,4	57,2	14,1	75,8	39,1	48,3
Serbia ¹	9,51	8,8	7,084	4,217	15,15	12,0	53,7	18,7	76,0	41,6	48,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: UN, *World Population Prospects 2019*, Volume II: *Demographic Profiles*, New York 2019.¹ Serbia włącznie z Kosowem.

2061 r. – 1 492 192). Zmniejszeniu ma ulegać przy tym równocześnie odsetek osób w wieku 0-14 lat i 15-64 lata, a zwiększeniu – osób najstarszych, powyżej 65 roku życia¹². Trend spadku liczby ludności widoczny jest również w prognozach Urzędu Statystycznego Serbii (*Republički zavod za statistiku, RZS*) (2021 r. – 6 897 312; 2031 r. – 6 667 049; 2041 r. – 6 522 206)¹³. Ten możliwy spadek liczby ludności we wszystkich państwach Bałkanów Zachodnich odzwierciedlają również dane Banku Światowego (zob. wyk. 1).

Wykres 1. Prognoza demograficzna państw Bałkanów Zachodnich według Banku Światowego

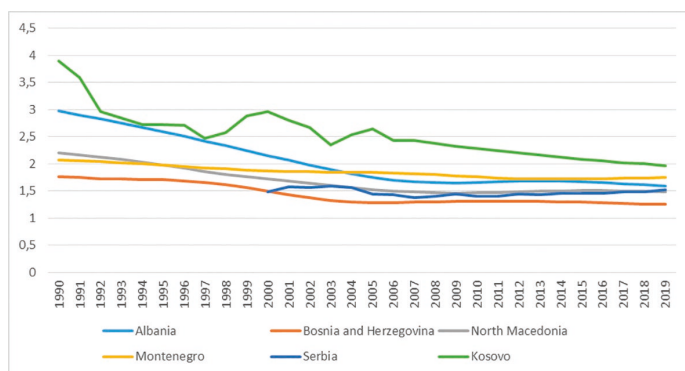
Źródło: World Bank, *Population estimates and projections, 2021*, <https://databank.worldbank.org/source/population-estimates-and-projections#> [02.08.2021].

¹² Kosovo Agency of Statistics, *Kosovo population projection 2017-2061*, Prishtina 2017, s. 21.

¹³ Републички завод за статистику, *Демографска статистика 2019*, Београд 2020, s. 45.

Współczynnik dzietności (czyli liczba dzieci, które urodziłaby kobieta w okresie rozrodczym) również spada we wszystkich państwach regionu (zob. wyk. 2). Najniższy odnotowany został w Bośni i Hercegowinie, natomiast najwyższy w Kosowie. Jednak w każdym z państw bałkańskich współczynnik ten jest niższy niż stopa zastąpienia, zatem nie ma zapewnionej zastępowalności pokoleń. Jednocześnie warto zaznaczyć, że krótkookresowo czy średniookresowo nie należy oczekiwać powrotu do wysokiego poziomu dzietności, sięgającego istotnie ponad wartość 2 (uznaje się, że współczynnik dzietności powyżej 2,10 stanowi wartość zapewniającą prostą zastępowalność pokoleń).

Wykres 2. Współczynnik dzietności w państwach Bałkanów Zachodnich

Źródło: The World Bank, *Fertility rate, total (births per woman)*, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN> [02.08.2021].

Liczba urodzeń stanowi kluczowy czynnik wpływający na liczbę oraz strukturę ludności danego kraju. Analizując

sytuację w poszczególnych państwach Bałkanów Zachodnich, należy podkreślić, że we wszystkich zauważalny jest spadek liczby urodzeń (zob. wyk. 3). Rok 2020, czyli tzw. rok pandemiczny, jeszcze bardziej pogłębił to negatywne zjawisko.

Coraz później też kobiety decydują się na urodzenie pierwszego dziecka. W Serbii wiek ten obecnie (2020 r.) wynosi 28,8 roku, a dwie dekady wcześniej wynosił 24,9¹⁴. Z kolei średni wiek kobiet rodzących dziecko wynosi w Serbii 30,1 roku. Co więcej, w 2020 r. najwięcej dzieci (18 584) urodziły kobiety w wieku 30-34 lata¹⁵. Z kolei w Macedonii Północnej w 2020 r. średni wiek kobiety rodzącej pierwsze dziecko wyniósł 27,5 roku, a średni wiek kobiet, które urodziły dziecko w 2020 r. – 29,1. W Kosowie (2019 r.) było to 29 lat¹⁶. W Albanii wiek kobiety rodzącej pierwsze dziecko wynosi 26,4 roku¹⁷. Jednak – na co wprost wskazują najnowsze dane (z 2020 r.)

¹⁴ Republika Srbija, *Procenjen broj stanovnika*, 01.01.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G202127010.pdf> [21.07.2021].

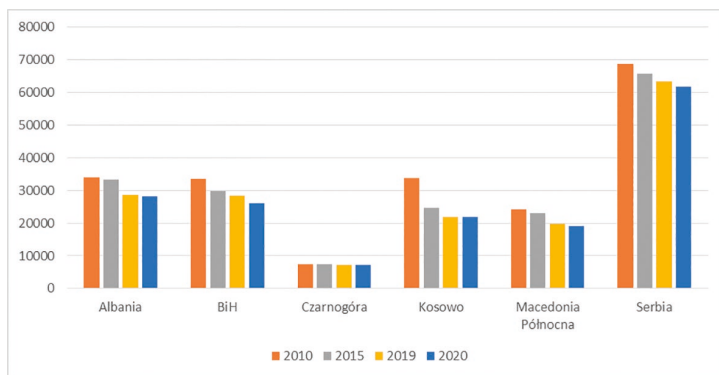
¹⁵ Statistical Office of the Republic of Serbia, *Population statistics*, nr 180, 1.07.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/PdfE/G20211180.pdf>.

¹⁶ Kosovo Agency of Statistics, *Birth Statistics in Kosovo, 2019*, 12.06.2020, <https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/birth-statistics-in-kosovo-2019> [28.07.2021]; Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *Nativity in the Republic of North Macedonia, 2020*, 09.06.2021, https://www.stat.gov.mk/PrikaziSooptenie_en.aspx?rbtxt=8 [28.07.2021]; *Bie numri i lindjeve në Maqedoni*, 9.06.2021, <https://www.arbresh.info/rajoni/bie-numri-i-lindjeve-ne-maqedoni/> [28.07.2021].

¹⁷ J. Stanković, *Žene u Srbiji u proseku sa 28 godina rađaju prvo dete, u EU prosek 29,4*, *Danas*, 25.02.2021, <https://www.danas.rs/drustvo/zene-u-srbiji-u-proseku-sa-28-godina-radaju-prvo-dete/> [28.07.2021].

– coraz więcej Albanek decyduje się na rodzenie dzieci dopiero po 30 roku życia¹⁸.

Wykres 3. Liczba urodzeń w państwach Bałkanów Zachodnich (2010-2020)

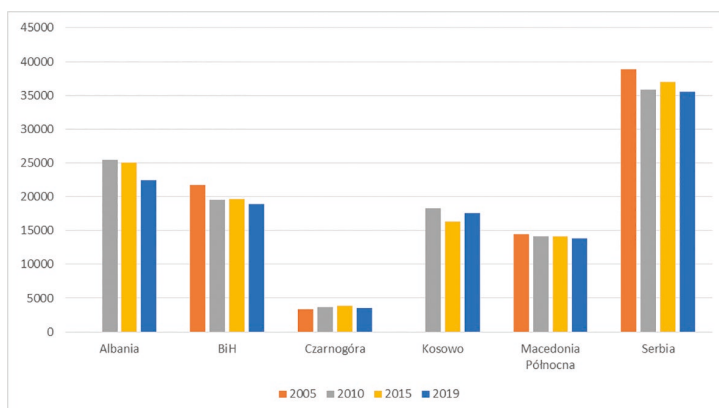
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich.

Spadek liczby urodzeń związany jest przede wszystkim ze zmianami społeczno-gospodarczymi, a także kulturowymi zachodzącymi w społeczeństwach państw Bałkanów Zachodnich (wyższy poziom wykształcenia, laicyzacja, dostęp do antykoncepcji, aborcji itp.). Ponadto aspiracje materialne i zawodowe, zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn, są niezwykle silne. Co więcej, spada liczba zawieranych małżeństw (zob. wyk. 4), rośnie liczba rozwodów (zob. wyk. 5), a diet-

¹⁸ K. Ceta, *Women prefer to give birth after age of 30*; INSTAT, Albanian Daily News, 20.07.2021, <https://albaniandailynews.com/news/women-prefer-to-give-birth-after-age-of-30-instat> [28.07.2021].

ność kobiet jest determinowana również liczbą zawieranych małżeństw. Okres pandemii COVID-19 tę tendencję również dodatkowo wzmocnił¹⁹. We wszystkich państwach regionu w okresie 2005-2019²⁰ odnotowywany jest spadek liczby zawieranych małżeństw przy jednoczesnym wzroście liczby rozwodów.

Wykres 4. Liczba zawieranych małżeństw w państwach Bałkanów Zachodnich (2005-2019)

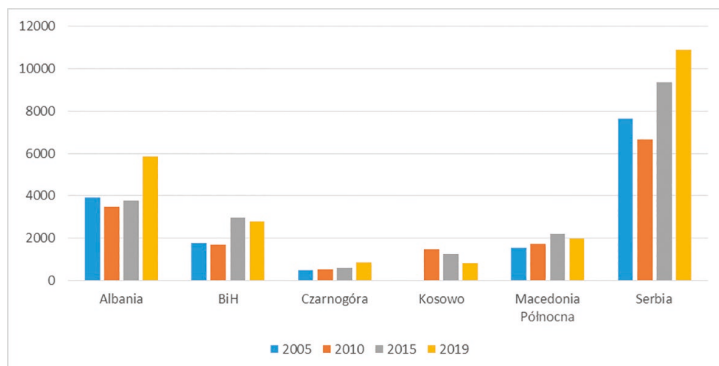

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich.

¹⁹ Dane z 2020 r. nie były jeszcze opublikowane przez wszystkie urzędy statystyczne państw Bałkanów Zachodnich w okresie pisania niniejszej pracy. Dane te zostały zebrane i upublicznione jedynie w Czarnogórze (2026 zawartych małżeństw i 784 rozwody) oraz w Macedonii Północnej (10 278 zawartych małżeństw i 1569 rozwodów).

²⁰ Brak danych z 2005 r. w przypadku Kosowa.

Wykres 5. Liczba rozwodów w państwach Bałkanów Zachodnich (2005-2019)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych statystycznych poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich.

Społeczeństwa państw Bałkanów Zachodnich się starzeją, o czym świadczy zwiększająca się grupa osób starszych, przy jednoczesnym zmniejszaniu się grupy osób w młodym i średnim wieku. Na przykład w Albanii średnia wieku wzrosła z 33 lat (32,6) w 2011 r. do 38 lat (37,6) w 2021 r.²¹ W Serbii z kolei wiek ten jest wyższy i wynosi obecnie 43,4 roku (w 2000 – 39,8, a w 2010 – 41,4)²².

Struktura wiekowa populacji Macedonii Północnej również wskazuje na starzenie się społeczeństwa. W latach 2010-2020 udział populacji osób młodych (grupa wiekowa 0-14 lat) w populacji ogółem spadł z 17,4% do 16,1%, natomiast udział populacji osób starszych (grupa wiekowa

²¹ INSTAT, *The Population of Albania*, <http://www.instat.gov.al/en/statistical-literacy/the-population-of-albania/> [02.08.2021].

²² Republika Srbije, *Procenjen broj stanovnika*, 01.01.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G202127010.pdf> [21.07.2021].

65 lat i więcej) wzrósł z 11,7% do 14,8%²³. Podobna sytuacja ma miejsce również w Serbii – obecnie odsetek osób poniżej 7 roku życia wynosi 6,5% (w 2010 r. – 6,9%), dla grupy wiekowej 7-14 lat jest to z kolei 7,7% (w 2010 r. – 8,3%), 15-29 lat – 16,4% (w 2010 r. – 19,2%), 30-49 lat – 27,8% (w 2010 r. – 27,1%), 50-64 lata – 20,4% (w 2010 r. – 21,6%), 65-79 lat – 16,4% (w 2010 r. – 13,4%), 80 lat i więcej – 4,7% (w 2010 r. – 3,5%)²⁴. Warto podkreślić, że zgodnie z danymi statystycznymi w okresie od 2002 r. do 2020 r. liczba osób młodych (do 15 roku życia) zmalała z 16,1% do 14,3%, z kolei starszych (powyżej 65 lat) wzrosła z 16,6% do 21,1%²⁵. Podobna tendencja zauważalna jest także w Albanii. W 2011 r. odsetek osób powyżej 65 roku życia wynosił 11%, a obecnie (2021) – 15,2%. Na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat nieznacznie zwiększyła się również grupa osób w wieku 15-64 lata (z 67,4% do 68,2%) i jednocześnie znacząco zmniejszyła grupa osób najmłodszych (0-14) z 21,6% do 16,5%²⁶.

²³ Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *North Macedonia in figures, 2021*, s. 12, https://www.stat.gov.mk/publikacii/2021/MKbrojki_EN_web.pdf, [28.07.2021].

²⁴ Republika Srbija, *Procenjen broj stanovnika*, 01.01.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G202127010.pdf> [21.07.2021].

²⁵ N. Kojić, *Broj stanovnika u Srbiji prvi put ispod 6,9 miliona, svaki peti stariji od 65*, Danas, 08.07.2021, <https://www.danas.rs/drustvo/broj-stanovnika-u-srbiji-prvi-put-ispod-69-miliona-svaki-peti-stariji-od-65/> [28.07.2021].

²⁶ INSTAT, *The Population of Albania*, <http://www.instat.gov.al/en/statistical-literacy/the-population-of-albania/> [06.08.2021].

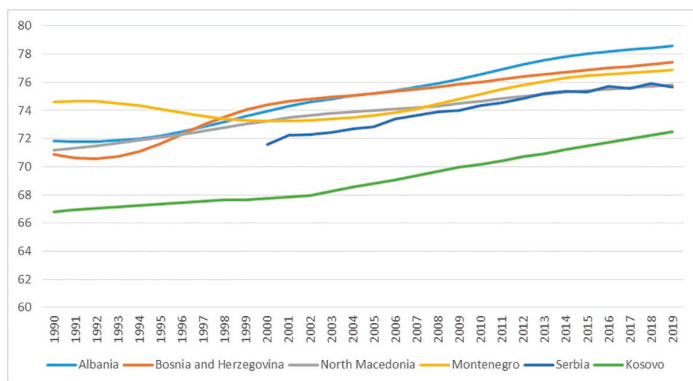
Co więcej, zgodnie z danymi Eurostatu ludność w wieku produkcyjnym, zdefiniowana jako osoby w wieku 15-64 lata, wynosiła 65,3% całkowitej populacji Serbii w 2019 r., co stanowi najniższy odsetek wśród państw Bałkanów Zachodnich²⁷. Najwyższy udział został odnotowany w Macedonii Północnej i wyniósł 69,6%. Dla porównania w 2019 r. osoby w wieku produkcyjnym stanowiły mniej niż dwie trzecie (64,6%) całej populacji UE. Warto również dodać, że w państwach Bałkanów Zachodnich osoby w wieku poniżej 15 roku życia w 2019 r. stanowiły: 14,3% całkowitej populacji Serbii; 16,4% – Macedonii Północnej, 17,2% – Albanii, 18,0% – Czarnogóry oraz 24,4% – Kosowa²⁸.

Jednocześnie średnia długość życia również się wydłuża. Zgodnie z danymi Banku Światowego najwięcej wynosi ona obecnie w Albanii – 79 lat. W Bośni i Hercegowinie oraz w Czarnogórze jest to 77 lat, w Macedonii Północnej i Serbii – 76 lat. Z kolei najmniej wynosi w Kosowie – 72 lata (zob. wyk. 6).

²⁷ Brak danych dla Bośni i Hercegowiny.

²⁸ Eurostat, *Enlargement countries – population statistics*, May 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_population_statistics#Fertility_rates [03.08.2021].

Wykres 6. Średnia długość życia w państwach Bałkanów Zachodnich

Źródło: The World Bank, *Life expectancy at birth, total (years)* – Kosovo, Serbia, Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, North Macedonia, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?end=2019&locations=XK-RS-AL-BA-ME-MK&start=1990> [02.08.2021].

2. **Polityka pronatalistyczna państw Bałkanów Zachodnich**

W celu odwrócenia negatywnego trendu demograficznego poszczególne państwa bałkańskie starają się podejmować działania mające na celu przekonanie społeczeństwa do posiadania większej liczby dzieci. Oczywiście, konsekwencje tych działań należy jednak analizować w kategoriach długookresowych. Od 2019 r. w Albanii wypłacany jest jednorazowy bonus finansowy za urodzenie dziecka. Na pierwsze dziecko wynosi on 40 000 leków (ok. 320 euro), na drugie – 80 000 leków (ok. 640 euro), a na trzecie i kolejne – 120 000 leków (ok. 960 euro). Do otrzymania bonusu uprawnieni są nie tylko obywatele Albanii mieszkający na stałe w tym pań-

stwie, ale także ci żyjący poza granicami, którzy zdecydują się na zarejestrowanie dziecka w Albanii²⁹.

Podobne instrumenty polityki pronatalistycznej realizują władze Czarnogóry. W czerwcu 2021 r. czarnogórski parlament przyjął poprawkę do budżetu, zgodnie z którą kobiety mające troje lub więcej dzieci (ok. 22 000 kobiet) będą mogły otrzymywać miesięczny zasiłek. Ma na to zostać przeznaczonych 25 000 000 euro. Jednak wcześniej musi zostać uchwalona odpowiednia ustawa. Należy dodać, że taka ustawa obowiązywała już w Czarnogórze (od stycznia 2016 r.), ale została zniesiona po orzeczeniu Sądu Konstytucyjnego w kwietniu 2017 r. Uznał on bowiem, że ustawa jest niezgodna z konstytucją, ponieważ dyskryminuje te kobiety, które posiadają mniej dzieci, i jednocześnie zobowiązał rząd do uregulowania tej kwestii³⁰. Zabranie wówczas świadczeń wywołało sprzeciw kobiet, które od tamtego czasu nieustannie domagają się ich przywrócenia, żądając także od nowego rządu jak najszybszego ponownego przyjęcia ustawy. Warto też dodać, że Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu odrzucił 70 wniosków złożonych przez czarnogórskie matki, które zdecydowały się na zaskarżenie decyzji Sądu

²⁹ A. Domachowska, *Albania: kryzys demograficzny i jego konsekwencje*, „Komentarze IEŚ”, nr 352, <https://ies.lublin.pl/komentarze/albania-kryzys-demograficzny-i-jego-konsekwencje/> [02.08.2021].

³⁰ *Ukinute naknade za majke sa troje i vise djece u Crnoj Gori*, Radio Slobodna Evropa, 29.06.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/2858611.html> [05.08.2021].

Konstytucyjnego Czarnogóry³¹. Analizując obecną sytuację w Czarnogórze, część badaczy zwraca uwagę, że nawet jeśli i tym razem dojdzie do przyjęcia podobnej ustawy, to Sąd Konstytucyjny znów wyda takie samo orzeczenie. Część przeciwników ponownego zagwarantowania świadczeń dla matek podkreśla również, że obecna sytuacja finansowa kraju jest zła – i to jest najgorszy moment, by ponownie podejmować decyzję na ten temat³².

W Serbii 17 marca 2018 r.³³, podczas konferencji prasowej, prezydent Aleksandar Vučić zapowiedział nowe propozycje dla rodziców, tj. „dodatek rodzicielski” (*Roditeljski dodatak*). Zgodnie z przyjętym Planem działań Rady Polityki Populacyjnej rodzice za każde urodzone od 1 lipca 2018 r. dziecko otrzymują jednorazowo 100 000 dinarów (obecnie: ok. 850 euro), za drugie – 240 000 dinarów (ok. 2050 euro) wypłacanych w 24 miesięcznych ratach, za trzecie – 1 440 000 dinarów (ok. 12 300 euro) wypłacanych w 120 miesięcznych ratach, a za czwarte – 2 160 000 dinarów (ok. 18 450 euro) wypłacanych w 120 ratach po 18 000 dinarów (ok. 155 euro) miesięcznie³⁴.

³¹ *U Crnoj Gori ponovo nadoknade za žene sa troje i više dece*, 17.06.2021, <https://www.danas.rs/svet/u-crnoj-gori-ponovo-nadoknade-za-zene-sa-troje-i-vise-dece/> [04.08.2021].

³² *Bez zakona nema naknada za majke*, RTCG, 20.06.2021, <http://www.rtcg.me/vijesti/ekonomija/325359/bez-zakona-nema-naknada-za-majke.html> [08.08.2021].

³³ S. Gočanin, N. Šinković, G. Čosić, *Kako Srbija podstiče rađanje*, 26.10.2019 <https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-srbija-podstice-radjanje/30227710.html> [08.08.2021].

³⁴ *Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom*, „Službeni glasnik RS”, br. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – odluka US, 51/2021 – odluka US i 53/2021 – odluka US.

Z kolei w styczniu 2021 r. władze serbskiej Wojwodiny podjęły decyzję o wprowadzeniu zasiłku macierzyńskiego dla bezrobotnych matek na trzecie i czwarte dziecko w wysokości 15 000 dinarów (ok. 130 euro) miesięcznie. Z tego rodzaju pomocy skorzysta ok. 1300 kobiet. Dodatek ten ma przysługiwać matkom przez 24 miesiące³⁵.

Kosowo również wprowadziło dodatki finansowe. Mia nowicie kwota w wysokości 20 euro miesięcznie przysługuje na każde dziecko w wieku do 2 lat, natomiast 10 euro miesięcznie – na dziecko poniżej 16 roku życia. Dodatki te będą jednak realizowane stopniowo, w taki sposób, aby do 1 lipca 2023 r. świadczeniem finansowym zostały objęte wszystkie dzieci (do 16 roku życia)³⁶. Co więcej, wprowadzono także pomoc finansową w wysokości 170 euro, wypłacaną co miesiąc przez pół roku. Jest ona przeznaczona dla matek, które pozostają bezrobotne przez co najmniej 12 ostatnich miesięcy. Z kolei matki pracujące mogą liczyć na dodatek w tej samej wysokości, wypłacany przez 3 miesiące³⁷.

³⁵ *Nezaposlenim majkama u Vojvodini 15.000 dinara mesečno za treće i četvrto dete*, N1, 20.01.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/nezaposlenim-majkama-u-vojvodini-15-000-dinara-mesečno-za-treće-i-četvrto-dete/> [08.08.2021].

³⁶ Republika e Kosovës, *Vendim mbi caktimin e kushteve dhe kriterëve për zbatimin e pjesshëm të masës 3,5 – Shtesat për Fëmijë të Pakos së Ringjalljes Ekonomike*, <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/173A6369-973C-4189-B158-5E4F9BC13650.pdf> [15.09.2021].

³⁷ *Support for young mothers and child allowance schemes begins*, 10.09.2021, <https://kryeministri.rks-gov.net/en/support-for-young-mothers-and-child-allowance-schemes-begins/> [15.09.2021].

3.

Emigracja z państw Bałkanów Zachodnich

Bałkany to region, który od wieków doświadcza znaczących ruchów migracyjnych. W obliczu wielu historycznych zmian ludność często decydowała się na poszukiwanie lepszego życia poza regionem. Z Bałkanów, usytuowanych pomiędzy Wschodem a Zachodem, kolejne emigracje ludności następowały – w zależności od czasu i okoliczności – w obu kierunkach. Warto również dodać, że w szczególności od połowy XIX wieku mieszkańcy tego regionu, podobnie zresztą jak mieszkańcy obszaru Europy Środkowo-Wschodniej, coraz częściej decydowali się na emigrację także w kierunku transatlantyckim, która trwa przez kolejne dekady aż do

dziś. W związku z tym obecnie ślady dawnych diaspor bałkańskich znajdziemy zarówno na obu kontynentach amerykańskich, jak i na Dalekim Wschodzie oraz w Australii czy Nowej Zelandii.

Ostatnie trzy dekady również były czasem znaczących ruchów emigracyjnych ludności bałkańskiej. Powodem tego były przede wszystkim wydarzenia lokalne – rozpad państwa jugosłowiańskiego (1991 r.), a następnie wojna (1991-1995), upadek systemu komunistycznego w Albanii (1991 r.), upadek systemu piramid finansowych (1996-1997), interwencja Sojuszu Północnoatlantyckiego w Jugosławii (1999 r.), wojna domowa w Macedonii (2001 r.), ale także globalne – kryzys finansowy (2008 r.) i kryzys migracyjny (2015 r.). Niewątpliwie trwająca obecnie pandemia COVID-19, a dokładniej – jej negatywny wpływ na sytuację polityczną, społeczną oraz gospodarczą, w najbliższych latach również przełoży się na wzrost liczby emigrantów z państw Bałkanów Zachodnich.

4. Uwarunkowania emigracji z państw Bałkanów Zachodnich

Państwa Bałkanów Zachodnich to państwa postkomunistyczne, które wyłoniły się w wyniku rozpadu Jugosławii (Serbia, Czarnogóra, Macedonia Północna, Kosowo oraz Bośnia i Hercegowina) – oczywiście w różnych okolicznościach i w różnym czasie – a także Albania. Przez ostatnie trzy dekady wciąż mierzą się one z wyzwaniem, jakim są dogłębne zmiany systemowe oraz gospodarcze. Pomimo znacznego okresu, jaki upłynął od zapoczątkowania procesów transformacyjnych, nadal istnieją duże różnice w rozwoju gospodarczym, poziomie płac, rynku pracy, stabilności instytucji demokratycznych pomiędzy poszczególnymi państwami

Bałkanów Zachodnich, ale także pomiędzy nimi a państwami Europy Środkowo-Wschodniej, a tym bardziej Europy Zachodniej.

Niewątpliwie obecnie do głównych czynników wypychających (*push factors*) obywateli państw regionu zaliczyć należy: słaby system demokratyczny oraz złą sytuację gospodarczą. Coroczne raporty Komisji Europejskiej oraz raporty przygotowywane przez amerykańską organizację pozarządową Freedom House wskazują, że wszystkie państwa Bałkanów Zachodnich mają problem z budowaniem systemów politycznych opartych na rządach prawa. W tegorocznym raporcie „Nations in Transit” (2021) wszystkich sześć państw określanych jest jako „rządy przejściowe lub reżimy hybrydowe” (*Transitional Government or Hybrid Regime*). W skali od 1 do 7 (przy czym 1 oznacza najwyższy wskaźnik demokratyzacji, zaś 7 – najniższy) Serbia zdobyła 3,89 punktu (spadek z 3,96), a Czarnogóra 3,82 (spadek z 3,86). Spadek odnotowały również Albania – z 3,82 na 3,75 i Kosowo – z 3,18 na 3,14. Z kolei nieznaczny wzrost osiągnęły Bośnia i Hercegowina – z 3,32 na 3,36 oraz Macedonia Północna – z 3,75 na 3,82³⁸. Zatem w czterech państwach Bałkanów Zachodnich odnotowano regres procesu demokratyzacji.

Co więcej, według najnowszego zestawienia Indeksu Demokracji 2020, opracowanego przez Economist Intelligence

³⁸ Freedom House, *Nations in Transit 2021, The Antidemocratic Turn*, s. 24, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf [21.08.2021].

Unit³⁹, wśród 167 zbadanych państw Bośnia i Hercegowina zajęła dopiero 101 miejsce, Czarnogóra – 81, Macedonia Północna – 78, Albania – 71, a Serbia – 66⁴⁰. Żadne z państw regionu nie zostało określone jako „pełna demokracja”, jednak Albanii udało się w ostatnim roku osiągnąć progres i obecnie klasyfikowana już jest jako „wadliwa demokracja”, a nie – jak to miało miejsce wcześniej – „system hybrydowy”. Poza Albaniją jedynie Serbia posiada taki sam status, natomiast pozostałe państwa Bałkanów Zachodnich określane są wciąż jako „systemy hybrydowe”⁴¹.

Korupcja również pozostaje kluczowym problemem w państwach Bałkanów Zachodnich, o czym świadczą wyniki Indeksu Percepcji Korupcji (*Transparency International Corruption Perceptions Index*), publikowanego przez Transparency International. Analizując najnowsze wyniki z 2020 r. i porównując je z wynikami z 2019 r., można zauważyć, że Czarnogóra, Macedonia Północna i Kosowo znajdują się w stagnacji, w Serbii oraz Bośni i Hercegowinie odnotowano regres, a jedynie w Albanii sytuacja nieznacznie się poprawiła. Najwyższą lokatę spośród państw Bałkanów

³⁹ Każde z badanych państw otrzymuje przez ekspertów wynik w skali od 1 do 10, a następnie państwo oceniane jest jako: pełna demokracja (8-10 punktów), wadliwa demokracja (6-8), system hybrydowy (4-6) oraz system autorytarny (0-4).

⁴⁰ *Democracy Index 2020: Albania moves up, Serbia achieves the lowest score since 2006*, 04.02.2021, <https://europeanwesternbalkans.com/2021/02/04/democracy-index-2020-albania-moves-up-serbia-achieves-the-lowest-score-since-2006/> [10.08.2021].

⁴¹ The Economist, *Democracy Index 2020. In sickness and in health?*, s. 33-34.

Zachodnich odnotowała Czarnogóra (67), niżej uplasowały się Serbia (94), a także Kosowo i Albania (104), a na końcu znalazły się Macedonia Północna oraz Bośnia i Hercegowina (111)⁴². Warto jednocześnie odnotować, że dla Macedonii Północnej jest to najgorszy wynik, jaki uzyskała od 2001 r.

Analizując wewnętrzną sytuację w regionie, należy również zwrócić uwagę na nieufność mieszkańców państw Bałkanów Zachodnich wobec poszczególnych instytucji państwowych. Jak pokazują wyniki badań Eurobarometru, najbardziej nie ufają oni parlamentom i sądom (61%), rządowi (57%), instytucjom kontroli (50%) oraz instytucji ombudsmena (46%)⁴³. Z kolei za najbardziej skorumpowane podmioty funkcjonujące w państwach obywatele uznają partie polityczne (78%), sądownictwo (76%), urzędy celne (75%), pracowników służby zdrowia (74%) oraz parlament (71%)⁴⁴. Co więcej, 59% mieszkańców państw Bałkanów Zachodnich wyraża swoje niezadowolenie z działań rządu w walce z korupcją. Jest to jednak wynik lepszy, ponieważ w 2015 r. aż 71% osób źle oceniało w tej kwestii rząd⁴⁵.

⁴² N. Cuckić, *Transparency International: Corruption is on the rise in the Western Balkans*, 04.02.2021, <https://europeanwesternbalkans.com/2021/02/04/transparency-international-corruption-is-on-the-rise-in-the-western-balkans/> [05.08.2021].

⁴³ Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2021. Infographics. Pocket Edition*, s. 89, https://www.rcc.int/download/docs/Balkan_Barometer_pocket_web.pdf/d885791a77366a17791270b95a162c16.pdf [10.08.2021].

⁴⁴ Ibidem, s. 90.

⁴⁵ Ibidem, s. 91.

Czynnikiem, który w znaczącym stopniu wpływa na emigrację (szczególnie młodych osób) z państw Bałkanów Zachodnich, jest wciąż stan ich gospodarek. Są one o wiele słabiej rozwinięte w porównaniu z gospodarkami państw członkowskich Unii Europejskiej, do których najczęściej właśnie emigrują mieszkańcy regionu. Państwa UE oferują im przede wszystkim lepsze warunki zatrudnienia, a także edukacji, ponadto wyższe płace oraz wyższy standard życia.

Sytuacja gospodarcza państw Bałkanów Zachodnich, podobnie jak pozostałych państw na świecie, uległa pogorszeniu wraz z rozwojem pandemii COVID-19 (zob. tab. 3-8). Pewna poprawa sytuacji zaczęła być zauważalna w trzecim kwartale 2020 r., kiedy to po kilku miesiącach doszło wreszcie do złagodzenia restrykcji i ożywienia popytu w poszczególnych państwach bałkańskich⁴⁶. Do kolejnej poprawy doszło wiosną 2021 r., wraz ze zmniejszającą się wówczas falą zachorowań oraz rozpoczęciem szczepień przeciw COVID-19. Nie zmienia to jednak faktu, że kryzys pandemiczny doprowadził do kolejnego zahamowania rozwoju gospodarczego, utraty przynajmniej części miejsc pracy w regionie oraz ponownego wzrostu skali ubóstwa⁴⁷.

⁴⁶ The World Bank, *Western Balkans Regular Economic Report: Spring 2021*, <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-regular-economic-report> [12.08.2021].

⁴⁷ Ibidem.

Tabela 3. Albania – wybrane wskaźniki gospodarcze

	2018	2019	2020	2021 (prognozy)	2022 (prognozy)	2023 (prognozy)
Realna zmiana PKB w %	4,0	2,1	-3,8		5,0	4,2
PKB <i>per capita</i>	9190	9630	9290		-	-
Produkcja przemysłowa brutto, realna zmiana w %	18,7	-1,1	-6,3		-	-
Średnia stopa bezrobocia w %	12,3	11,5	11,7		11,4	11,2
Średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w euro	397	426	434		-	-
Dług publiczny w % PKB	67,7	65,8	75,7		-	-

Źródło: The Vienna Institute for International Economic Studies, *Albania*, <https://wiiw.ac.at/albania-overview-ce-1.html> [11.08.2021].

Tabela 4. Kosowo – wybrane wskaźniki gospodarcze

	2018	2019	2020	2021 (prognozy)	2022 (prognozy)	2023 (prognozy)
Realna zmiana PKB w %	3,4	4,8	-3,0		5,3	4,4
PKB <i>per capita</i>	7510	7970	7940		-	-
Produkcja przemysłowa brutto, realna zmiana w %	-1,3	6,3	0,8		-	-
Średnia stopa bezrobocia w %	29,6	25,7	26,5		26,0	25,0
Średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w euro	453	477	466		-	-
Dług publiczny w % PKB	16,4	170	21,7		-	-

Źródło: The Vienna Institute for International Economic Studies, *Kosovo*, <https://wiiw.ac.at/kosovo-overview-ce-23.html> [11.08.2021].

Tabela 5. Czarnogóra – wybrane wskaźniki gospodarcze

	2018	2019	2020	2021 (prognozy)	2022 (prognozy)	2023 (prognozy)
Realna zmiana PKB w %	5,1	4,1	-15,2		6,5	6,0
PKB <i>per capita</i>	14610	15680	13750		-	-
Produkcja przemysłowa brutto, realna zmiana w %	22,4	-6,3	-0,9		-	-
Średnia stopa bezrobocia w %	15,2	15,1	17,9	17,5	16,0	16,0
Średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w euro	766	773	783	-	-	-
Dług publiczny w % PKB	70,1	76,5	105,1	-	-	-

Źródło: The Vienna Institute for International Economic Studies, *Montenegro*, <https://wiiw.ac.at/montenegro-overview-ce-36.html> [11.08.2021].

Tabela 6. Macedonia Północna – wybrane wskaźniki gospodarcze

	2018	2019	2020	2021 (prognozy)	2022 (prognozy)	2023 (prognozy)
Realna zmiana PKB w %	2,9	3,2	-4,5	4,1	3,4	3,2
PKB <i>per capita</i>	11340	11850	11350	-	-	-
Produkcja przemysłowa brutto, realna zmiana w %	5,4	3,7	-9,6	-	-	-
Średnia stopa bezrobocia w %	20,7	17,3	16,4	16,0	15,5	15,0
Średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w euro	579	609	658	-	-	-
Dług publiczny w % PKB	40,4	40,6	51,2	-	-	-

Źródło: The Vienna Institute for International Economic Studies, *North Macedonia*, <https://wiiw.ac.at/north-macedonia-overview-ce-7.html> [11.08.2021].

Tabela 7. Serbia – wybrane wskaźniki gospodarcze

	2018	2019	2020	2021 (prognozy)	2022 (prognozy)	2023 (prognozy)
Realna zmiana PKB w %	4,5	4,2	-1,0		6,0	4,2
PKB <i>per capita</i>	12030	12710	12810		-	-
Produkcja przemysłowa brutto, realna zmiana w %	1,3	0,3	0,4		-	-
Średnia stopa bezrobocia w %	12,7	10,4	9,0	8,0	7,5	7,0
Średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w euro	580	643	706		-	-
Dług publiczny w % PKB	54,4	52,9	58,2		-	-

Źródło: The Vienna Institute for International Economic Studies, Serbia, <https://wiiw.ac.at/serbia-overview-ce-47.html> [11.08.2021].

Tabela 8. Bośnia i Hercegowina – wybrane wskaźniki gospodarcze

	2018	2019	2020	2021 (prognozy)	2022 (prognozy)	2023 (prognozy)
Realna zmiana PKB w %	3,7	2,8	-4,3	2,9	3,3	3,3
PKB <i>per capita</i>	9620	10060	9840		-	-
Produkcja przemysłowa brutto, realna zmiana w %	1,6	-5,3	-6,4		-	-
Średnia stopa bezrobocia w %	18,4	15,7	15,9	15,8	15,0	14,5
Średnie miesięczne wynagrodzenie brutto w euro	697	727	755		-	-
Dług publiczny w % PKB	34,2	32,8	36,9		-	-

Źródło: The Vienna Institute for International Economic Studies, Bosnia and Herzegovina, <https://wiiw.ac.at/bosnia-and-herzegovina-overview-ce-2.html> [11.08.2021].

Jednocześnie młodzi ludzie żyjący w państwach Bałkanów Zachodnich wciąż muszą zmagać się z problemem znalezienia pracy. W 2020 r. bezrobocie wśród młodych (15-24 lata) wynosiło 27% we wszystkich państwach regionu. Dla porównania w UE było to 16,8%. Największą skalę bezrobocia odnotowano w Kosowie – niemal 50%⁴⁸. Długookresowe bezrobocie dotyka prawie 2/3 bezrobotnych w Kosowie, Macedonii Północnej oraz w Bośni i Hercegowinie. Co więcej, bezrobocie w tej samej grupie wiekowej jest wyższe wśród młodych kobiet niż wśród mężczyzn. Wyjątek stanowią Albania i Czarnogóra. Ponadto wielu młodych pracowników w regionie jest zatrudnionych na umowach czasowych. Dotyczy to przede wszystkim Kosowa i Czarnogóry, gdzie ponad 3/4 młodych pracowników posiada tego rodzaju umowy o pracę, oraz Serbii – ponad połowa⁴⁹. Warto zaznaczyć, że przed pandemią COVID-19 pewna poprawa sytuacji nastąpiła w kwestii zmniejszania poziomu bezrobocia wśród młodych. Jednak pytaniem pozostaje, na ile wpływ na to miała emigracja młodego pokolenia obywateli państw bałkańskich.

Jednocześnie obywatele państw Bałkanów Zachodnich wciąż (2021 r.) w badaniach wskazują, że ich największym zmartwieniem pozostają: bezrobocie (49%, w 2015 r. – 64%), sytuacja gospodarcza (46%, w 2015 r. – 58%), korupcja (26%,

⁴⁸ Na podstawie średniej z trzech pierwszych kwartałów 2020 r.

⁴⁹ Regional Cooperation Council, *Study on Youth Employment in the Western Balkans*, Sarajevo 2021, s. 9.

w 2015 r. – 15%), przestępczość (16%, w 2015 r. – 19%). Z kolei obecnie, w odróżnieniu od wyników badań przeprowadzonych w 2015 (0%), 13% badanych wskazało, że problemem jest również zjawisko drenażu mózgów oraz emigracja⁵⁰. Problemem pozostaje także kwestia niskiego poziomu płac minimalnych, co skutkuje wzrostem niezadowolenia społecznego, a następnie emigracją – szczególnie młodego i wykształconego pokolenia⁵¹.

Drenaż mózgów jest obecnie znaczącym problemem państw Bałkanów Zachodnich. Opierając się na badaniach opracowanych przez World Economic Forum (2017 r.), sporządzonych w skali od 1 do 7 (1 – wszyscy utalentowani ludzie zamierzają opuścić swój kraj; 7 – wszyscy utalentowani ludzie zamierzają pozostać w kraju), najgorszy wynik⁵² uzyskały Bośnia i Hercegowina (1,80) oraz Serbia (1,84). Następne były Albania (2,60), Macedonia Północna (2,68⁵³) i Czarnogóra (2,99) (zob. wyk. 7).

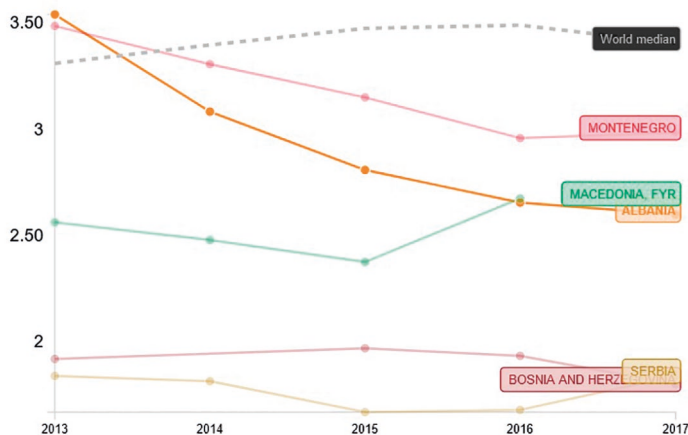
⁵⁰ Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2021. Infographics. Pocket Edition*, s. 6, https://www.rcc.int/download/docs/Balkan_Barometer_pocket_web.pdf/d885791a77366a17791270b95a162c16.pdf [10.08.2021].

⁵¹ V. Obućina, *Konwergencja na Bałkanach Zachodnich*, Obserwatorfinansowy.pl, 06.05.2020, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/konwergencja-na-balkanach-zachodnich/> [12.08.2021].

⁵² W zestawieniu brakuje danych dotyczących Kosowa.

⁵³ Dane z 2016 r. Brak danych z 2017 r.

Wykres 7. Zdolność państw Bałkanów Zachodnich do zatrzymania osób utalentowanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Banku Światowego, World Bank, *Country capacity to retain talent, 1-7 (best)*, https://tcdata360.worldbank.org/indicators/retain.talent?country=ALB&indicator=575&countries=BIH,KSV,SRB,MNE,MKD&viz=line_chart&years=2013,2017 [29.07.2021].

Na zjawisko drenażu mózgów, szczególnie wśród młodych mieszkańców państw bałkańskich, wskazuje również analiza przeprowadzona przez Instytut Gallupa (2015-2017) w 152 krajach świata i stworzony na jej podstawie indeks migracji (*Potential Net Migration Index*, PNMI), który mierzy wolę emigracji z danego kraju. Jak wynika z zebranych danych, gdyby wszyscy ci, którzy chcą wyemigrować, faktycznie to zrobili, państwa Bałkanów Zachodnich straciłyby znaczącą część swojej populacji. Najwięcej Kosowo, skąd wyemigrowałoby 42% obywateli. Spośród osób wykształconych byłoby to 43%, natomiast w grupie młodych – aż 48%. Z kolei największy odsetek ludzi młodych (57%) opuściłby Bośnię

i Hercegowiną oraz Macedonię Północną (46%). Natomiast największą grupę osób wykształconych (50%) straciłaby Albania. Wyjątkiem – na tle tych wszystkich państw regionu – wydaje się być Czarnogóra, która jako jedyna ma potencjał przyciągania imigrantów⁵⁴ (zob. szerzej tab. 9).

Warto dodać, że ten negatywny trend potwierdzają również dane zebrane przez albańskich badaczy. Mianowicie w ciągu ostatnich 10 lat aż 47% Albańczyków z wyższym wykształceniem wyemigrowało z kraju⁵⁵. Co więcej, problem drenażu mózgów pogłębia się w tym bałkańskim kraju z roku na rok.

Tabela 9. Potencjał przyciągania imigrantów w państwach Bałkanów Zachodnich

	Potential Net Migration Index	Potential Brain Gain Index	Potential Youth Migration Index
Albania	-32%	-50%	-25%
Bośnia i Hercegowina	-32%	-40%	-57%
Kosowo	-42%	-43%	-48%
Czarnogóra	25%	61%	106%
Macedonia Północna	-30%	-39%	-52%
Serbia	-25%	-27%	-46%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Instytutu Gallupa, *Potential Net Migration Index*, <https://news.gallup.com/migration/interactive.aspx> [26.07.2021].

⁵⁴ Gallup, *Potential Net Migration Index*, <https://news.gallup.com/migration/interactive.aspx> [26.07.2021]; zob. też: Dj. Kutlača, *Southeast Europe*, [w:] *UNESCO Science Report. The race against time for smarter development*, Paris 2021, s. 291.

⁵⁵ *Albania's brain is emigrating, half of graduates have left the country in the last 10 years*, Top Channel, 23.09.2021, <https://top-channel.tv/english/albanias-brain-is-emigrating-half-of-graduates-have-left-the-country-in-the-last-10-years/> [25.09.2021].

5. Skala oraz kierunki emigracji z państw Bałkanów Zachodnich

Podobnie jak wskazano w części dotyczącej analizy sytuacji demograficznej poszczególnych państw bałkańskich, także w przypadku skali emigracji nie ma dokładnych danych liczbowych. Istnieją natomiast dane wskazujące wprost kierunki emigracji oraz określające, które mniej więcej grupy społeczne najczęściej decydują się na opuszczenie swoich krajów. Warto jednak na początku zaprezentować te – nawet szacunkowe – dane publikowane przez urzędy statystyczne państw regionu. Zaczynając od Albanii, należy podkreślić, że obecnie (2020 r.), jak podaje INSTAT, poza granicami Albanii żyje 1 684 135 obywateli tego kraju (są to głównie mężczyźni

– 884 719)⁵⁶. Szacuje się, że w latach 2011-2020 każdego roku emigrowało z Albanii średnio 42 000 osób (a imigrowało – 24 000)⁵⁷. Obecnie najwięcej albańskich emigrantów żyje we Włoszech (39,4%), w Grecji (35,3%), Stanach Zjednoczonych (8,2%) oraz Niemczech (4,2%). Należy zauważyć, że w ostatnich latach szczególnie wzrosła liczba emigrantów albańskich właśnie w Niemczech – w 2015 r. stanowili oni jedynie 1,3% i było ich wówczas mniej niż np. w Kanadzie (1,4%)⁵⁸. Decyzja o emigracji do Niemiec wiąże się głównie z chęcią znalezienia (lepiej płatnej) pracy lub z rozpoczęciem tam studiów. Natomiast Włochy czy Grecja – tradycyjne miejsca docelowe Albańczyków już od wieków – to kierunki emigracji całych rodzin albańskich⁵⁹. Warto podkreślić, że Niemcy w ostatnich latach stały się kierunkiem niezwykle popularnym także wśród obywateli pozostałych państw Bałkanów Zachodnich. O tym, że szczególnie młodzi ludzie (ale nie tylko) coraz częściej decydują się na poszukiwanie pracy i miejsca do życia właśnie w Niemczech, świadczy popularność kursów języka niemieckiego w regionie⁶⁰.

⁵⁶ INSTAT, *Diaspora e Shqipërisë në Shifra*, Tirana 2020, s. 8.

⁵⁷ INSTAT, *The Population of Albania*, <http://www.instat.gov.al/en/statistical-literacy/the-population-of-albania/> [2.08.2021].

⁵⁸ INSTAT, *Diaspora e Shqipërisë në Shifra*, Tirana 2019, s. 11.

⁵⁹ Ibidem, s. 14.

⁶⁰ Zob. Learning German is gaining popularity in the Balkan states, DW.com, 06.10.2016, <https://www.dw.com/en/learning-german-is-gaining-popularity-in-the-balkan-states/a-35984926> [26.07.2021].; Doctors flee hopelessness, nepotism in Western Balkans, DW.com, 17.12.2019, <https://www.dw.com/en/doctors-flee-hopelessness-nepotism-in-western-balkans/a-51708400> [26.07.2021].

W przypadku Bośni i Hercegowiny nie ma konkretnych danych dotyczących emigracji ludności. Publikowane są jedynie dane wskazujące na liczbę przypadków wyrejestrowania osób z ewidencji pobytu. Według nich w samym 2020 r. swój pobyt w Bośni i Hercegowinie wyrejestrowało 3489 osób (1748 mężczyzn i 1740 kobiet). Były to przede wszystkim osoby w wieku poniżej 35 roku życia (46%). Oczywiście dane te nie wskazują trendu emigracyjnego, ale zwracają uwagę na kierunki emigracji. Mianowicie – do krajów docelowych dla emigrantów z Bośni i Hercegowiny należy zaliczyć przede wszystkim Niemcy oraz Austrię, ale także Słowenię i Chorwację⁶¹, w mniejszym natomiast stopniu Serbię, Czarnogórę czy Holandię. Warto ponadto podkreślić, że w latach 1990-2020, poza wymienionymi państwami, obywatele Bośni i Hercegowiny jako docelowe kierunki emigracji wybierali też Skandynawię (Szwecję, Norwegię czy Finlandię) oraz Wielką Brytanię⁶². Istnieją również statystyki ujmuje całkowitą liczbę emigrantów urodzonych w Bośni i Hercegowinie, niezależnie od posiadanego aktualnie obywatelstwa. Wykaz ten zawiera 1 804 991 osób, z których ok. 95% żyje obecnie w państwach Europy oraz Ameryki Północnej⁶³. Dostępne są także dane mówiące o tym, że liczba ta jest jeszcze większa i wynosi od 2 do 2,2 miliona

⁶¹ Bosnia and Herzegovina, Ministry of Security, *Bosnia and Herzegovina Migration Profile for the year 2020*, Sarajevo March 2021, s. 65.

⁶² Ibidem, s. 68.

⁶³ Ibidem, s. 67.

osób, które pochodzą z Bośni i Hercegowiny, a żyją obecnie na całym świecie.

W przypadku Kosowa najnowsze dane dotyczące emigracji pochodzą z 2014 r. Wynika z nich, że z tego państwa wyemigrowało łącznie 380 826 urodzonych tu osób, a 21,4% obywateli mieszka poza granicami Kosowa⁶⁴. Najwięcej osób decydowało się na emigrację do Niemiec (35%), Szwajcarii (23%), Włoch (7%). Do kolejnych, już mniej popularnych wśród kosowskich obywateli kierunków emigracyjnych, należy zaliczyć: Kanadę, Australię, Austrię, Szwecję, Stany Zjednoczone, Francję, Anglię, Belgię oraz Słowenię⁶⁵. Opierając się na statystykach z 2011 r., można stwierdzić, że na emigrację decyduje się więcej mężczyzn (56,67%) niż kobiet (43,33%)⁶⁶ – i są to głównie osoby w wieku 25-44 lata (47,2%)⁶⁷.

Z kolei Czarnogóra nie posiada żadnych oficjalnych danych statystycznych dotyczących skali emigracji. Państwo publikuje jedynie informacje na temat wewnętrznej migracji. Szacuje się, że średnia liczba migrantów w wieku produkcyjnym opuszczających Czarnogórę wynosi około 3320 osób rocznie⁶⁸. Istnieją też nieoficjalne dane wskazujące, że w la-

⁶⁴ ASK, *Migrimi Kosovar*, Prishtinë, Prill 2014, s. 18, <https://ask.rks-gov.net/media/1379/migrimi-kosovar-2014.pdf> [26.07.2021].

⁶⁵ Ibidem, s. 21.

⁶⁶ Ibidem, s. 22.

⁶⁷ Ibidem, s. 23.

⁶⁸ WFD, *Youth emigration is damaging Western Balkan economies*, 24.10.2019, <https://www.wfd.org/2019/10/24/youth-emigration-is-damaging-for-western-balkan-economies/> [27.07.2021].

tach 1991-2015 z Czarnogóry wyemigrowało 140 000 obywateli (a nawet 150 000)⁶⁹, a w ostatnich latach rocznie opuszcza kraj pomiędzy 5000 a 6000 osób. Najwięcej z nich udaje się do Niemiec, następnie do Luksemburga, Słowenii, Chorwacji, Szwecji, Włoch, Francji, Austrii, Węgier czy Wielkiej Brytanii⁷⁰. Jak podkreśla prof. Miroslav Doderović, od początku lat 90. XX w. zauważalna jest stała tendencja emigracji ludności w kierunku Europy Zachodniej oraz Stanów Zjednoczonych. Od momentu ogłoszenia niepodległości przez Czarnogórę w 2006 r., trend ten jest kontynuowany, a wręcz się nasila. Odwołując się do pewnego uproszczenia, pozwalającego lepiej zrozumieć obecną sytuację, M. Doderović stwierdza, że sytuacja wygląda tak, jakby z pięcioosobowej rodziny jedna osoba już wyemigrowała, natomiast druga się do tego przygotowuje⁷¹. Z kolei najważniejszym powodem, dla którego szczególnie młodzi ludzie (pomiędzy 20 a 40 rokiem życia) decydują się na emigrację, jest bezrobocie⁷².

W przypadku Macedonii Północnej oficjalne statystyki dotyczące skali emigracji również odbiegają od tych szaco-

⁶⁹ V. Rajković Nenadić, *Vrijedni i obrazovani već idu, uvozićemo konobare i vozače*, [w:] *Iseļjavanje iz Crne Gore*, "Evropski plus", Maj 2019, s. 4.

⁷⁰ G. Kapor, *Iz Crne Gore se u EU samo lani odselilo 3.007 građana*, *Vijesti*, 14.08.2019, <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/397191/iz-crne-gore-se-u-eu-samo-lani-odselilo-3-007-gradana> [26.07.2019].

⁷¹ V. Rajković Nenadić, *Vrijedni i obrazovani već idu, uvozićemo konobare i vozače*, [w:] *Iseļjavanje iz Crne Gore*, "Evropski plus", Maj 2019, s. 3.

⁷² P. Tomović, *U Crnoj Gori više umrlih nego rođenih u još jednoj korona godini*, *Radio Slobodna Evropa*, 5.07.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-prirastaj-korona/31342171.html> [27.07.2021].

wanych przez naukowców i poszczególne organizacje międzynarodowe. Mianowicie w oparciu o dane Państwowego Urzędu Statystycznego (*Државн завод за статистика*) w latach 1994-2013 z tego bałkańskiego kraju wyemigrowało zaledwie 11 380 osób⁷³. Liczby te są znacznie niższe niż prognozy organizacji międzynarodowych, które szacują, że za granicą przebywa obecnie pomiędzy 450 000 a nawet 630 000 obywateli Macedonii Północnej⁷⁴. Według danych ONZ 658 000 Macedończyków, czyli 32% całkowitej populacji kraju, żyje obecnie przede wszystkim w takich państwach, jak: Turcja (29,7%), Niemcy (13,8%), Włochy (11,1%), Szwajcaria (10,3%), Australia (7,9%) i Serbia (7,2%). Inne kraje docelowe macedońskiej emigracji to: Stany Zjednoczone, Austria, Chorwacja, Słowenia i Kanada⁷⁵.

⁷³ Z kolei w 2015 – 767, w 2016 – 440, 2017 – 141, 2018 – 233, 2019 – 612, a w 2020 – 937, Државниот завод за статистика, *Миграции*, 2017, Скопје 2018, s. 13, <https://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.06.pdf> [28.07.2021]; Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *North Macedonia in figures*, 2019, s. 12, <https://www.stat.gov.mk/Publikacii/MakBrojki2019en.pdf> [28.07.2021]; Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *North Macedonia in figures*, 2020, s. 12, <https://www.stat.gov.mk/publikacii/2020/Macedonia%20in%20figures-2020-web.pdf> [28.07.2021]; Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *North Macedonia in figures*, 2021, s. 12, https://www.stat.gov.mk/publikacii/2021/MKbrojki_EN_web.pdf [28.07.2021].

⁷⁴ The Economist, *Macedonian emigrants estimated at more than 30% of population*, 28.02.2017, http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=285169212&Country=Macedonia&topic=Economy&subtopic=_4 [27.07.2021].

⁷⁵ ETF, *How migration, human capital and labour market interact in North Macedonia*, 2021, s. 11, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-05/migration_north_macedonia.pdf [26.07.2021].

Warto podkreślić, że w tym przypadku na znaczący wzrost emigracji w ostatnich latach wpływ miały: decyzja o liberalizacji wizowej UE dla tego kraju (2009 r.) oraz możliwość wjazdu do państw UE po 2007 r. dla osób posiadających paszport bułgarski⁷⁶. W grudniu 2020 r. ówczesna minister sprawiedliwości Bułgarii, Desislava Ahladova, poinformowała, że spośród 77 000 obywateli Macedonii Północnej, którzy ubiegali się o bułgarskie obywatelstwo w ciągu ostatnich 10 lat, otrzymało je ponad 65 000 osób⁷⁷. W samym 2020 r. – 16 709 osób, czyli ok. dwa razy więcej niż w 2019 r. (8887)⁷⁸. Macedończycy ubiegają się głównie o bułgarskie obywatelstwo, wskazując na bułgarskie pochodzenie. Należy jednak dodać, że brakuje dokładnych statystyk co do liczby Macedończyków, którzy zdecydowali się na pozostanie w Bułgarii po uzyskaniu obywatelstwa.

Oficjalne dane dotyczące emigracji z Serbii pochodzą z 2011 r. i zostały opublikowane w ramach wyników spisu ludności. Zgodnie z tymi danymi w okresie od 2002 do 2011 r. z Serbii wyemigrowało łącznie 179 000 osób. Jak z kolei podają statystyki publikowane przez ONZ, serbska emi-

⁷⁶ Ibidem, s. 11-12.

⁷⁷ K. Nikolov, *More than 65K people from North Macedonia have become Bulgarians over a decade*, 14.12.2020, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/more-than-65k-people-from-north-macedonia-have-become-bulgarians-over-a-decade/ [28.07.2021].

⁷⁸ European Commission, *Bulgaria: Twice as many receive Bulgarian citizenship compared to 2019*, 15.02.2021, <https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/bulgaria-twice-as-many-receive-bulgarian-citizenship-compared-to-2019> [26.07.2021].

gracja liczy łącznie ok. 950 000 osób⁷⁹. Najwięcej serbskich emigrantów żyje obecnie w takich państwach, jak: Niemcy, Austria, Szwajcaria, Włochy, Francja, Słowenia, Słowacja czy Szwecja. Natomiast dane OBWE oraz Międzynarodowego Funduszu Walutowego wskazują, że w latach 2008-2016 ok. 400 000 Serbów zdecydowało się na emigrację do państw OBWE. Zatem ogólna liczba emigrantów w badanym okresie była o wiele wyższa⁸⁰. Przy analizie problemu współczesnej serbskiej emigracji interesujące wydają się również wyniki badań „Migracji studentów” z 2018 r., przygotowanych oraz przeprowadzonych przez serbskie Ministerstwo Edukacji, Nauki i Rozwoju Technologicznego (*Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja*). Wynika z nich bowiem, że aż 90% badanych może liczyć na wsparcie rodziców w kwestii decyzji dotyczącej emigracji z kraju. Rodzice ci są bowiem przekonani, że za granicą dzieciom będzie się żyło lepiej niż w Serbii⁸¹. W dodatku znacząca część pełnoletnich osób (83,1% badanych) deklaruje, że myśli o wyjeździe z kraju. Co

⁷⁹ ETF, *How migration, human capital and labour market interact in Serbia*, 2021, s. 8-9, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-05/migration_north_macedonia.pdf [26.07.2021].

⁸⁰ L. Avakumović, *Da li znamo koliko ljudi napušta Srbiju – i zašto?*, Talas, 05.12.2019, <https://talas.rs/2019/12/05/koliko-ljudi-napusta-srbiju/> [27.07.2021].

⁸¹ J. Georgievski, *Emigracija kao tektonsko kretanje*, Radio Slobodna Evropa, 16.06.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30002093.html> [27.07.2021].

więcej, większość z nich (84%) planuje wyjazd na dłuższy, a nie krótszy okres⁸².

Mieszkańcy państw regionu składali też licznie wnioski o azyl w UE. W latach 2009-2019 zostało złożonych aż 595 965 tego typu wniosków. Prym pod tym względem wiodą Albania (196 405), Kosowo (174 045), a także Serbia (118 455), natomiast najmniej wniosków o azyl złożyli mieszkańcy Czarnogóry (10 665). Najczęściej składali oni wnioski do Niemiec (85 515), Francji (49 895) oraz Wielkiej Brytanii (17 815)⁸³. Warto również zauważyć, że od 2009 r. stopniowo rosła liczba składanych wniosków. Ich kulminacja nastąpiła w 2015 r. (aż 172 225) w czasie kryzysu migracyjnego. Natomiast w kolejnych latach liczba ta już zdecydowanie zmalała.

Choć w państwach UE w 2020 r. po raz pierwszy odnotowano znaczący spadek liczby wniosków o azyl, to jednak obywatele Albanii wciąż należeli do czołówki osób ubiegających się o azyl. W porównaniu z 2019 r. aż o 70,8% spadła jednak liczba wniosków (-12 100 wniosków)⁸⁴.

⁸² *Istraživanje: Čak 83 odsto ispitanika razmišlja da ode iz Srbije*, Danas, 12.05.2021, <https://www.danas.rs/ekonomija/istraživanje-čak-83-odsto-ispitanika-razmišlja-da-ode-iz-srbije/> [27.07.2021].

⁸³ Z kolei obywatele Macedonii Północnej złożyli 59 tysięcy wniosków, a Bośni i Hercegowiny – 37 395, European Policy Institute of Kosovo, *Western Balkans Asylum Applications in the EU 2009-2019*, June 2020, Pristina, s. 7.

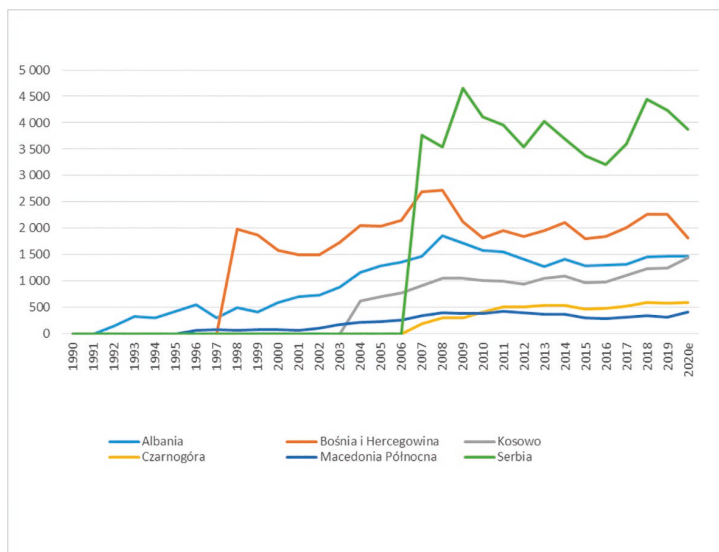
⁸⁴ Eurostat, *Asylum statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Asylum_statistics#First-time_applicants:_416_600_in_2020 [28.07.2021].

Analizując kwestię skali, zakresu oraz kierunków emigracji obywateli państw Bałkanów Zachodnich, należy zauważyć, że w ostatniej dekadzie (2010-2020) wiele z tych państw należy do czołówki pod względem liczby wniosków o udzielenie azylu w Unii Europejskiej złożonych również przez osoby najmłodsze – poniżej 18 roku życia. Najwięcej tych najmłodszych osób z regionu pochodzi z Albanii (60 865), Kosowa (58 620), Serbii (58 560), a także z Macedonii Północnej (29 225)⁸⁵.

Niepokojącym zjawiskiem, na które szczególnie zwrócono uwagę w czasie pandemii COVID-19 (ale także wcześniej), jest skala emigracji pracowników służby zdrowia z państw Bałkanów Zachodnich, którzy osiedlają się przede wszystkim w państwach Unii Europejskiej. Zgodnie z danymi publikowanymi przez Izbę Lekarską Serbii (*Ljekarska komora Srbije*) średnio co roku wydawanych jest ponad 700 certyfikatów dobrych praktyk, które umożliwiają serbskim lekarzom podjęcie pracy za granicą. Z kolei Izba Lekarska Federacji Bośni i Hercegowiny (*Ljekarska/liječnička komora Federacije Bosne i Hercegovine*) ogłosiła w 2016 r., że około 300 wysoko wykwalifikowanych lekarzy wyjechało z kra-

⁸⁵ Eurostat, *Top 20 citizenships of first-time asylum applicants aged less than 18 in the EU over the 2010-2020 period and in 2020*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/7/7e/T3_Top_20_citizenships_of_first-time_asylum_applicants_aged_less_than_18_in_the_EU_over_the_2010-2020_period_and_in_2020_asyl_v6.png [29.07.2021].

Wykres 8. Środki finansowe przesłane do regionu przez diaspory bałkańskie w latach 1990-2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych World Bank, 2021, *The World Bank, Migrant remittance inflows (US\$ million)*, <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> [04.08.2021].

ju⁸⁶. Warto w tym kontekście podkreślić, że państwa Bałkanów Zachodnich mają niewielu lekarzy w przeliczeniu na 10 000 mieszkańców. Najmniej posiada Albania – 16,47,

⁸⁶ World Bank Group, *Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19. Zdravstveni sistemi*, „Zapadani Balkan Redovni Ekonomski Izveštaj”, br. 17, proljeće 2020, s. 3; zob. szerzej: The World Bank, *Health Workforce Mobility from Croatia, Serbia and North Macedonia to Germany*, 1 February, 2021, <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/489881614056529442/main-report> [27.07.2021].

następnie Bośnia i Hercegowina – 21,62, Czarnogóra – 27,56, Macedonia Północna – 28,74 oraz Serbia – 31,13⁸⁷. W samych Niemczech w 2019 r. pracowało 50 726 medyków z państw Bałkanów Zachodnich. Najwięcej z Bośni i Hercegowiny (19 631), następnie z Serbii (13 598), Kosowa (7204), Albanii (5206), Macedonii Północnej (4094) oraz Czarnogóry (993)⁸⁸.

Pośrednio skala emigracji widoczna jest również w skali wsparcia finansowego ze strony diaspory, odzwierciedlonego wielkością przekazów pieniężnych adresowanych do gospodarstw domowych w regionie Bałkanów Zachodnich (zob. wyk. 8). Jak wynika z danych zebranych przez Bank Światowy, w 2020 r. suma tychże przekazów osiągnęła wielkość 18,4% PKB Kosowa, 12,5% Czarnogóry, 9,7% Albanii, 9,3% Bośni i Hercegowiny, 7,3% Serbii oraz 3,4% Macedonii Północnej⁸⁹.

⁸⁷ Brak danych dotyczących Kosowa, World Health Organisation, *The Global Health Observatory*, [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/medical-doctors-\(per-10-000-population\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/medical-doctors-(per-10-000-population)) [27.07.2021].

⁸⁸ *Zemlje bez mozgova, zemlje bez budućnosti*, DW.com, 05.01.2020, <https://www.dw.com/bs/zemlje-bez-mozgova-zemlje-bez-budu%C4%87nosti/a-51880313> [28.07.2021].

⁸⁹ *The World Bank, Migrant remittance inflows (US\$ million)*, <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> [04.08.2021].

Podsumowanie

Przebieg obserwowanych procesów depopulacyjnych świadczy o tym, że sytuacja demograficzna we wszystkich państwach Bałkanów Zachodnich jest niepokojąca. Co więcej, prognozy demograficzne jednoznacznie wskazują, że będzie się ona jedynie pogarszać, a nie poprawiać. W najbliższej perspektywie nie można zatem spodziewać się znaczących zmian, gwarantujących stabilny rozwój demograficzny państw regionu.

Istotną przyczyną depopulacji państw Bałkanów Zachodnich wciąż pozostaje wysoka skala emigracji, a w szczególności odpływ młodych ludzi. Pandemia COVID-19 wpływa

na umocnienie się tego negatywnego trendu, który będzie niezwykle trudny do odwrócenia dla wszystkich badanych państw.

Należy również zauważyć, że mieszkańcy państw Bałkanów Zachodnich wciąż wyrażają chęć emigracji ze swych ojczyzn. Zgodnie z najnowszymi wynikami Eurobarometru (2021) 46% Albańczyków rozważa opuszczenie swego kraju i podjęcie pracy za granicą. Myśli o tym niewiele mniej obywateli Czarnogóry (45%), następnie Bośni i Hercegowiny (39%) i Serbii (35%), a najmniej – Kosowa (32%) oraz Macedonii Północnej (27%). Jednocześnie należy dodać, że w przypadku Kosowa najwięcej respondentów (14%) odmówiło odpowiedzi na pytanie dotyczące tej kwestii⁹⁰. Z kolei zdecydowana większość badanych (72%) wskazała, że państwa członkowskie UE pozostają głównym kierunkiem emigracji mieszkańców państw Bałkanów Zachodnich⁹¹.

Wreszcie – zjawisko depopulacji będzie negatywnie wpływać na wszystkie obszary funkcjonowania państw bałkańskich, warunkując w ten sposób dynamikę ich rozwoju gospodarczego, społecznego i politycznego. Zatem konsekwencje tychże zmian będą stanowić coraz poważniejsze wyzwanie dla polityki demograficznej wszystkich

⁹⁰ *Balkan Barometer 2021. Public Opinion. Analytical Report*, Regional Cooperation Council, June 2021, s. 79.

⁹¹ *Ibidem*, s. 81.

państw regionu, ale także ich polityki finansowej i gospodarczej (dotyczącej m.in. rynku pracy, ubezpieczeń społecznych), polityki zdrowotnej czy socjalnej.

Bibliografia

Dokumenti i raporti

ASK, *Migrimi Kosovar*, Prishtinë, Prill 2014, <https://ask.rks-gov.net/media/1379/migrimi-kosovar-2014.pdf>.

Bosnia and Herzegovina, Ministry of Security, *Bosnia and Herzegovina Migration Profile for the year 2020*, Sarajevo, March 2021.

Државниот завод за статистика, *Миграции*, 2017, Скопје 2018, <https://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.18.06.pdf>.

Kosovo Agency of Statistics, *Birth Statistics in Kosovo*, 2019, 12.06.2020, <https://ask.rks-gov.net/en/kosovo-agency-of-statistics/add-news/birth-statistics-in-kosovo-2019>.

Kosovo Agency of Statistics, *Kosovo population projection 2017-2061*, Prishtina 2017.

- Freedom House, *Nations in Transit 2021, The Antidemocratic Turn*, https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-04/NIT_2021_final_042321.pdf.
- Regional Cooperation Council, *Study on Youth Employment in the Western Balkans*, Sarajevo 2021.
- Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *North Macedonia in figures*, 2021, https://www.stat.gov.mk/publikacii/2021/MKbrojki_EN_web.pdf.
- Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *Nativity in the Republic of North Macedonia*, 2020, 09.06.2021, https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie_en.aspx?rbrtxt=8.
- Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *North Macedonia in figures*, 2019, <https://www.stat.gov.mk/Publikacii/MakBrojki2019en.pdf>.
- Republic of North Macedonia, State Statistical Office, *North Macedonia in figures*, 2020, <https://www.stat.gov.mk/publikacii/2020/Macedonia%20in%20figures-2020-web.pdf>.
- Republika Srbija, *Procenjen broj stanovnika*, 01.01.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/Pdf/G202127010.pdf>.
- Statistical Office of the Republic of Serbia, *Population statistics*, nr 180, 01.07.2021, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2021/PdfE/G20211180.pdf>.
- The Economist, *Democracy Index 2020. In sickness and in health?*, Economist Intelligence Unit, 2021, <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020>.
- The World Bank, *Western Balkans Regular Economic Report: Spring 2021*, <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkans-regular-economic-report>.
- UN, *World Population Prospects 2019. Volume II: Demographic Profiles*, New York 2019.
- Републички завод за статистику, *Демографска статистика 2019*, Београд 2020.

Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, „Službeni glasnik RS”, br. 113/2017, 50/2018, 46/2021 – odluka US, 51/2021 – odluka US i 53/2021 – odluka US.

Prace zbiorowe i artykuły

Depopulacija. Uwarunkowania i konsekwencje, J. Hrynkiwicz, G. Ślusarz (red.), Warszawa 2020.

Źródła internetowe

Albania's brain is emigrating, half of graduates have left the country in the last 10 years, Top Channel, 23.09.2021, <https://top-channel.tv/english/albanias-brain-is-emigrating-half-of-graduates-have-left-the-country-in-the-last-10-years/>.

Avakumović L., *Da li znamo koliko ljudi napušta Srbiju – i zašto?*, Talas, 05.12.2019, <https://talas.rs/2019/12/05/koliko-ljudi-napušta-srbiju/>.

Balkan Barometer 2021. Public Opinion. Analytical Report, Regional Cooperation Council, June 2021.

Bez zakona nema naknada za majke, RTCG, 20.06.2021, <http://www.rtcg.me/vijesti/ekonomija/325359/bez-zakona-nema-naknada-za-majke.html>.

Bie numri i lindjeve në Maqedoni, 09.06.2021, <https://www.arbresh.info/rajoni/bie-numri-i-lindjeve-ne-maqedoni/>.

Ceta K., *Women prefer to give birth after age of 30*; INSTAT, Albanian Daily News, 20.07.2021, <https://albaniandailynews.com/news/women-prefer-to-give-birth-after-age-of-30-instat>.

Cuckić N., *Transparency International: Corruption is on the rise in the Western Balkans*, 04.02.2021, <https://europeanwesternbalkans.com/2021/02/04/transparency-international-corruption-is-on-the-rise-in-the-western-balkans/>.

Democracy Index 2020: Albania moves up, Serbia achieves the lowest score since 2006, 04.02.2021, <https://europeanwestern-balkans.com/2021/02/04/democracy-index-2020-albania-moves-up-serbia-achieves-the-lowest-score-since-2006/>.

Doctors flee hopelessness, nepotism in Western Balkans, DW.com, 17.12.2019, <https://www.dw.com/en/doctors-flee-hopelessness-nepotism-in-western-balkans/a-51708400>.

Domachowska A., *Albania: kryzys demograficzny i jego konsekwencje*, „Komentarze IEŚ”, nr 352, <https://ies.lublin.pl/komentarze/albania-kryzys-demograficzny-i-jego-konsekwencje/>.

Domachowska A., *Macedonia Północna przed spisem ludności w kwietniu 2021 roku*, „Komentarze IEŚ”, nr 319, <https://ies.lublin.pl/komentarze/macedonia-polnocna-przed-spisem-ludnosci-w-kwietniu-2021-roku/>.

Đugum A., *Popis stanovništva u BiH mimo evropskog i regionalnog ciklusa*, Radio Slobodna Evropa, 05.08.2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/popis-stanovnistva-bih/30766064.html>.

ETF, *How migration, human capital and labour market interact in North Macedonia*, 2021, https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-05/migration_north_macedonia.pdf.

European Commission, *Bulgaria: Twice as many receive Bulgarian citizenship compared to 2019*, 15.02.2021, <https://ec.europa.eu/migrant-integration/news/bulgaria-twice-as-many-receive-bulgarian-citizenship-compared-to-2019>.

European Policy Institute of Kosovo, *Western Balkans Asylum Applications in the EU 2009-2019*, June 2020, Pristina.

Eurostat, *Asylum statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Asylum_statistics#First-time_applicants:_416_600_in_2020.

Eurostat, *Enlargement countries – population statistics*, May 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/in->

- dex.php?title=Enlargement_countries_-_population_statistics#Fertility_rates.
- Eurostat, *Top 20 citizenships of first-time asylum applicants aged less than 18 in the EU over the 2010-2020 period and in 2020*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/7/7e/T3_Top_20_citizenships_of_first-time_asylum_applicants_aged_less_than_18_in_the_EU_over_the_2010-2020_period_and_in_2020_asyl_v6.png.
- Gallup, *Potential Net Migration Index*, <https://news.gallup.com/migration/interactive.aspx>.
- Georgievski J., *Emigracija kao tektonsko kretanje*, Radio Slobodna Evropa, 16.06.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30002093.html>.
- Gočanin S., Šinković N., Ćosić G., *Kako Srbija podstiče rađanje*, 26.10.2019, <https://www.slobodnaevropa.org/a/kako-srbija-podstice-radjanje/30227710.html>.
- INSTAT, *Diaspora e Shqipërisë në Shifra*, Tirana 2020.
- INSTAT, *The Population of Albania*, <http://www.instat.gov.al/en/statistical-literacy/the-population-of-albania/>.
- INSTAT: *Shtyhet regjistrimi i popullsisë, procesi do të zhvillohet në tetor 2022*, Albanian Profile, <https://thealbanianprofile.com/instat-shtyhet-regjistrimi-i-popullsise-procesi-do-te-zhvillohet-ne-tetor-2022/>.
- Istraživanje: *Čak 83 odsto ispitanika razmišlja da ode iz Srbije*, Danas, 12.05.2021, <https://www.danas.rs/ekonomija/istrazivanje-cak-83-odsto-ispitanika-razmislja-da-ode-iz-srbije/>.
- Isufi P., *North Macedonia to Start Delayed Census Despite COVID-19 Fears*, 3.09.2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/03/north-macedonia-to-start-delayed-census-despite-covid-19-fears/>.
- Judah T., Vracic A., *The Western Balkans' statistical black hole*, 2.05.2019, https://ecfr.eu/article/commentary_western_balkans_statistical_black_hole_eu_enlargement/.

- Kajosevic S., *Montenegro Pledges to Hold Census by Year's End*, 9.09.2021, <https://balkaninsight.com/2021/09/09/montenegro-pledges-to-hold-census-by-years-end/>.
- Kapor G., *Iz Crne Gore se u EU samo lani odselilo 3.007 građana*, *Vijesti*, 14.08.2019, <https://www.vijesti.me/vijesti/ekonomija/397191/iz-crne-gore-se-u-eu-samo-lani-odselilo-3-007-gradana>.
- Kojić, N. *Broj stanovnika u Srbiji prvi put ispod 6,9 miliona, svaki peti stariji od 65*, *Danas*, 08.07.2021, <https://www.danas.rs/drustvo/broj-stanovnika-u-srbiji-prvi-put-ispod-69-miliona-svaki-peti-stariji-od-65/>.
- Kutlača Dj., *Southeast Europe*, [w:] *UNESCO Science Report. The race against time for smarter development*, Paris 2021.
- Learning German is gaining popularity in the Balkan states*, *DW.com*, 06.10.2016, <https://www.dw.com/en/learning-german-is-gaining-popularity-in-the-balkan-states/a-35984926>.
- Monstat spreman za popis*, *RTCG*, 29.05.2021, <http://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/322788/monstat-spreman-za-popis.html>.
- Nezaposlenim majkama u Vojvodini 15.000 dinara mesečno za treće i četvrto dete*, *N1*, 20.01.2021, <https://rs.n1info.com/vesti/nezaposlenim-majkama-u-vojvodini-15-000-dinara-mesecno-za-trece-i-cetvrto-dete/>.
- Nikolov K., *More than 65K people from North Macedonia have become Bulgarians over a decade*, 14.12.2020, https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/more-than-65k-people-from-north-macedonia-have-become-bulgarians-over-a-decade/.
- Obućina V., *Konwergencja na Bałkanach Zachodnich*, *Obserwator finansowy.pl*, 06.05.2020, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/trendy-gospodarcze/konwergencja-na-balkanach-zachodnich/>.
- Rajković Nenadić V., *Vrijedni i obrazovani već idu, uvozićemo knobare i vozače*, [w:] *Iseljavanje iz Crne Gore*, „Evropski plus”, Maj 2019.

- Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2021. Infographics. Pocket Edition*, https://www.rcc.int/download/docs/Balkan_Barometer_pocket_web.pdf/d885791a77366a17791270b95a162c16.pdf.
- Republika e Kosovës, *Vendim mbi caktimin e kushteve dhe kriterëve për zbatimin e pjesshëm të masës 3.5 – Shtesat për Fëmijë të Pakos së Ringjalljes Ekonomike*, <https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/173A6369-973C-4189-B158-5E4F9BC13650.pdf>.
- Srbija odgodila popis stanovništva za oktobar 2022, 07.04.2021, <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2021/4/7/srbija-odgodila-popis-stanovnistva-za-oktobar-naredne-godine>.
- Stanković J., *Žene u Srbiji u proseku sa 28 godina rađaju prvo dete, u EU prosek 29,4*, Danas, 25.02.2021, <https://www.danas.rs/drustvo/zene-u-srbiji-u-proseku-sa-28-godina-radajaju-prvo-dete/>.
- Support for young mothers and child allowance schemes begins*, 10.09.2021, <https://kryeministri.rks-gov.net/en/support-for-young-mothers-and-child-allowance-schemes-begins/>.
- The Economist, *Macedonian emigrants estimated at more than 30% of population*, 28.02.2017, http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=285169212&Country=Macedonia&topic=Economy&subtopic=_4.
- The Vienna Institute for International Economic Studies, *Albania*, <https://wiiw.ac.at/albania-overview-ce-1.html>.
- The Vienna Institute for International Economic Studies, *Bosnia and Herzegovina*, <https://wiiw.ac.at/bosnia-and-herzegovina-overview-ce-2.html>.
- The Vienna Institute for International Economic Studies, *Kosovo*, <https://wiiw.ac.at/kosovo-overview-ce-23.html>.
- The Vienna Institute for International Economic Studies, *Montenegro*, <https://wiiw.ac.at/montenegro-overview-ce-36.html>.

- The Vienna Institute for International Economic Studies, *North Macedonia*, <https://wiiw.ac.at/north-macedonia-overview-ce-7.html>.
- The Vienna Institute for International Economic Studies, *Serbia*, <https://wiiw.ac.at/serbia-overview-ce-47.html>.
- The World Bank, *Country capacity to retain talent, 1-7 (best)*, https://tcdata360.worldbank.org/indicators/retain.talent?country=AL-B&indicator=575&countries=BIH,KSV,SRB,MNE,MKD&viz=line_chart&years=2013,2017.
- The World Bank, *Fertility rate, total (births per woman)*, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>.
- The World Bank, *Health Workforce Mobility from Croatia, Serbia and North Macedonia to Germany*, 1 February, 2021, <https://documents.worldbank.org/pt/publication/documents-reports/documentdetail/489881614056529442/main-report>.
- The World Bank, *Life expectancy at birth, total (years) - Kosovo, Serbia, Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro, North Macedonia*, <https://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.LE00.IN?end=2019&locations=XK-RS-AL-BA-ME-MK&start=1990>.
- The World Bank, *Migrant remittance inflows (US\$ million)*, <https://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data>.
- The World Bank, *Population estimates and projections*, 2021, <https://databank.worldbank.org/source/population-estimates-and-projections#>.
- Tomović P., *U Crnoj Gori više umrlih nego rođenih u još jednoj korona godini*, Radio Slobodna Evropa, 5.07.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/crna-gora-prirastaj-korona/31342171.html>.
- U Crnoj Gori ponovo nadoknade za žene sa troje i više dece*, 17.06.2021, <https://www.danas.rs/svet/u-crnoj-gori-ponovo-nadoknade-za-zene-sa-troje-i-vise-dece/>.

- Ukinute naknade za majke sa troje i više djece u Crnoj Gori*, Radio Slobodna Evropa, 29.06.2017, <https://www.slobodnaevropa.org/a/28586111.html>.
- WFD, *Youth emigration is damaging Western Balkan economies*, 24.10.2019, <https://www.wfd.org/2019/10/24/youth-emigration-is-damaging-for-western-balkan-economies/>.
- World Bank Group, *Ekonomski i socijalni uticaj COVID-19. Zdravstveni sistemi*, „Zapdani Balkan Redovni Ekonomski Izvještaj”, br. 17, proljeće 2020.
- World Health Organisation, *The Global Health Observatory*, [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/medical-doctors-\(per-10-000-population\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/medical-doctors-(per-10-000-population)).
- Zejneli A., Kuzmanovski B., Janković S., Komarčević D., *Balkanski popisi stanovništva kao etničko prebrojavanje*, Radio Slobodna Evropa, 15.03.2021, <https://www.slobodnaevropa.org/a/balkanski-popisi-stanovnistva-kao-etnicko-prebrojavanje/31147894.html>.
- Zemlje bez mozgova, zemlje bez budućnosti*, DW.com, 05.01.2020, <https://www.dw.com/bs/zemlje-bez-mozgova-zemlje-bez-budu%C4%87nosti/a-51880313>.

Spis tabel i wykresów

Tabele

- Tabela 1. Wyniki spisów ludności przeprowadzonych w państwach Bałkanów Zachodnich (1991-2020), s. 15
- Tabela 2. ONZ – prognozy ludnościowe państw Bałkanów Zachodnich, s. 17
- Tabela 3. Albania – wybrane wskaźniki gospodarcze, s. 38
- Tabela 4. Kosowo – wybrane wskaźniki gospodarcze, s. 38
- Tabela 5. Czarnogóra – wybrane wskaźniki gospodarcze, s. 39
- Tabela 6. Macedonia Północna – wybrane wskaźniki gospodarcze, s. 39
- Tabela 7. Serbia – wybrane wskaźniki gospodarcze, s. 40
- Tabela 8. Bośnia i Hercegowina – wybrane wskaźniki gospodarcze, s. 40
- Tabela 9. Potencjał przyciągania imigrantów w państwach Bałkanów Zachodnich, s. 44

Wykresy

- Wykres 1. Prognoza demograficzna państw Bałkanów Zachodnich według Banku Światowego, s. 18
- Wykres 2. Współczynnik dzietności w państwach Bałkanów Zachodnich, s. 19
- Wykres 3. Liczba urodzeń w państwach Bałkanów Zachodnich (2010-2020), s. 21
- Wykres 4. Liczba zawieranych małżeństw w państwach Bałkanów Zachodnich (2005-2019), s. 22
- Wykres 5. Liczba rozwodów w państwach Bałkanów Zachodnich (2005-2019), s. 23
- Wykres 6. Średnia długość życia w państwach Bałkanów Zachodnich, s. 26
- Wykres 7. Zdolność państw Bałkanów Zachodnich do zatrzymania osób utalentowanych, s. 43
- Wykres 8. Wpływy przekazów emigrantów (w mln USD) w latach 1990-2020, s. 55

Agata Domachowska

Starszy analityk w Zespole Bałkańskim IEŚ

Dr hab., prof. UMK, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Stypendystka Fundacji Kościuszkowskiej. Prowadziła badania na Uniwersytecie w Pittsburghu, George Washington University, Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie, a także w archiwach i bibliotekach w Serbii, Czarnogórze, Albanii, Macedonii Północnej oraz w Chorwacji. Odebrała również staż w Parlamencie Europejskim oraz praktyki w Ambasadzie RP w Tiranie (Albania). Kierownik Pracowni Badań nad Pamięcią Zbiorową w Postkomunistycznej Europie (POSTCOMER) oraz członkini Polskiej Komisji Bałkanistyki Historycznej i Kulturowej. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dyskursów dotyczących tożsamości, procesów narodowotwórczych, a także polityki pamięci w państwach Bałkanów Zachodnich, diaspor bałkańskich, emigracji oraz polityki i kultury państw bałkańskich.

ISBN 978-83-66413-53-5

9 788366 413535

www.ies.lublin.pl